

Непомнящий А.А. Микола Ернст і Микола Рєпніков: до історії одного конфлікту

До наукового обігу вводяться невідомі раніше матеріали щодо археолога Миколи Ернста – визначного музеєзнавця, організатора пам'яткоохоронної справи в Криму. Розвідка є цікавим джерелом для вивчення науки на території Кримського півострову в 20-х роках ХХ ст., зокрема – т.зв. готської проблеми.

Ключові слова: Микола Ернст, «готська проблема», Микола Рєпніков.

Непомнящий А.А. For Nikolay Ernst's and Nikolay Repnikov's Conflict

The earlier unknown collection of letters written by the archeologist and the prominent expert on the Crimean studies Nikolay Ernst, who was a person of note in the musicology and also the organizer of the archeological sites' protective campaign, came into use of scientists.

Key words: Nikolay Ernst, protection of the monuments, Eski-Kermen, Nikolay Repnikov.

УДК 94(477-25)

В.М. ПОГОРІЛИЙ

М.В. Закревський – автор першої енциклопедії пам'яток історії Києва

У статті розповідається про складний життєвий і науковий шлях видатного українського історика й етнографа М.В. Закревського, що у 1868 р. видав книгу «Описание Киева», яка представляє собою енциклопедію пам'яток історії Києва. М.В. Закревський був не тільки учнем Київської гімназії, в якій викладав «перший історик і археолог Києва» М.Ф. Берлінський, але і продовжувачем його наукового дослідження історії Києва. М.В. Закревський також займався збиранням українських пісень, дум, прислів'їв.

Ключові слова: М.В. Закревський, М.Ф. Берлінський, пам'ятки історії, топографія, Київська вища гімназія, учень, учитель, дослідник, книга, Київ, Москва, Санкт-Петербург.

У 2011 р. минає 175 років від часу виходу першої значної наукової праці українського видатного дослідника пам'яток історії Києва М.В. Закревського (1805–1871) «Очерк истории Киева» [1]. Але найбільш значним і неперевершеним до цього часу його науковим дослідженням є двохтомне «Описание Киева» [2]. Над ним М.В. Закревський працював біля 35 років й воно стало надовго настільною книгою багатьох поколінь дослідників пам'яток історії Києва, не втрапивши наукової цінності й дотепер. Його неперевершені мапи історичної реконструкції топографії Києва, починаючи з Х ст. до 1800 р., в якості ілюстрацій неодноразово публікувалися у виданнях ХХ та ХХІ ст. [3].

Незважаючи на згадані його капітальні наукові праці М.В.Закревського, незвичайна біографія дослідника-

кисвознавця для більшості сучасників залишається все ще маловідомою і недостатньо дослідженою, хоча й дещо представленою в сучасній історіографії [4].

М.В. Закревський, вірогідно, походить з нащадків відгалуження давнього козацько-старшинського роду Закревських. Микола Васильович Закревський народився на Подолі в Києві, неподалік Флорівського монастиря, в 1805 р. У 1811 р. у віці шести років він пережив страшну пожежу на Подолі. Будинок Закревських згорів і батько збудував землянку, в якій вони прожили декілька років. У таких страшних умовах життя дуже батько скоро захворів і помер, а Микола залишився з матір'ю.

Після пожежі Народне училище, що розташовувалося на Подолі, було переведено у Верхнє місто і розміщено у Кловському палаці, де його скоро реорганізували у Вищу Київську гімназію. Саме в цій гімназії у 1820–1824 роках навчався М.В. Закревський. Але паралельно він мав підробляти, щоб прогодувати сім'ю: в 16 років давав уроки та був репетитором у своїх товаришів. Не довчившись півроку, М.В. Закревський покидає гімназію і працює спочатку помічником губернського архітектора у Житомирі, а в 1825 р. переїздить до Санкт-Петербургу, де працює приватним учителем, переписує листи у різних конторах. У 1828 р. він повертається до Києва і знову вступає до гімназії, яку цього разу закінчив у 1829 р. Того ж року він вступає на юридичний факультет Дерптського (Юр'ївського, нині Тартуського (Естонія)) університету, але скоро змушений був його покинути через нестачу засобів до існування. У 1831–1834 роках він працює учителем російської мови у повітовому училищі м. Вейсенштейн (зараз м. Пайде в Естонії). В 1834–1847 роках – учитель російської мови, історії та географії губернської гімназії в м. Ревель (нині м. Таллінн (Естонія)). Саме в Ревелі він і надрукував свою першу книгу про Київ.

Історія рідного Києва і тут не давала йому спокою, хоч він і працював всього лише вчителем гімназії. У Ревелі не можна було дістати всіх необхідних йому книжок і він, пробувши вчителем 16 років, у 1847 р. виходить на пенсію, вирушає на декілька днів у Санкт-Петербург щоб у Публічній бібліотеці ознайомитися з Остромировим Євангелієм і копіями мозаїк Софії Київської. Після цього він їде до Москви, де протягом трьох років живе за рахунок приватних уроків. Окрім того, М.В. Закревський у цей час працює наглядачем при пансіоні Рязанської гімназії, кілька місяців навчається в рисувальному й архітектурному класах Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі. Повернувшись в 1850 р. у Ревель він перебуває там до 1858 р., а потім, після смерті дружини, продає свій будинок і в 1859 р. знову переселяється до Москви – остаточно з бажанням працювати у бібліотеках, щоб створити більш об'ємну книгу про історію пам'яток Києва. В Москві він працює коректором при друкарні Московського університету, а з 1863 р. – помічником бібліотекаря Московського публічного музею.

Знайомлячись зі складною біографією М.В. Закревського, можна дивуватися його постійній настирливій меті дослідження історії його рідного міста, на що він витратив майже все життя. Звідки береться така несамовита завзятість

і відданість ідеї? Його іспит важкого життя почався зі згаданої великої пожежі на Подолі 1811 року та «з молодих років зачарувала <...> ідея історії міста Києва, збуджена читанням описання М.Ф. Берлінського, яке навіть і тоді видавалось <...> дуже коротким» [5]. Тут мова йдеться про книгу «Краткое описание Киева», яка була видана у Санкт-Петербурзі в 1820 р. Більш розширена книга М.Ф. Берлінського «Історія міста Києва», написана ще в 1799 р., не була надрукована і пролежала в архіві цензури у Петербурзі 190 років [6]. Звісно, з першою редакцією твору М.Ф. Берлінського (1764–1848) М.В.Закревський не був знайомий. Але він закінчив Вищу Київську гімназію, де якраз у той час викладав автор «Краткого описання Києва». У буквальному смислі М.В.Закревський був учнем М.Ф. Берлінського, який мав на нього у гімназичні роки значний вплив. Як згадував М.В. Закревський, він під час навчання у гімназії на замовлення свого вчителя виконував малюнки стародавніх речей, що знаходили в Києві і приносив вчителеві для визначення. Тож, відданість М.В. Закревського ідеї написати докладну історію Києва була обумовлена не тільки його великою любов'ю до рідного міста, але й вихованням його гімназійного вчителя, якого він називав своїм «наставником».

Створюючи свою першу книжку «Очерк истории Киева» ще в 1832 р., яку М.В. Закревський назвав «брошуру», він думав про свою батьківщину, «яка стала <...> тим люб'язніше, чим далі <...> знаходився від неї. Відмовляючи собі в багато чому, з великими витратами, випишував <...> книжки, збирав можливі матеріали та малюнки» [7]. Після виходу своєї першої книжки у Ревелі, М.В. Закревський продовжував і далі збирати матеріали з історії Києва, і за 10 років потому створив новий рукопис «Описание Киева», який у 1846 р. передав у Публічну бібліотеку в Санкт-Петербурзі. Копію цього рукопису він упродовж двох років ще переробляв й у 1848 р. передав професору Московського університету І.М. Бодянському (1808–1877), який на той час був секретарем Товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті й редактором «Чтений» – друкованого органу Товариства. Лише за 10 років І.М. Бодянському вдалося видати книгу М.В. Закревського, яка називалася «Летопись и описание города Киева» (у двох частинах) [8]. За цю працю її автор у 1859 р. був удостоєний звання дійсного члена Товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті.

Але на публікації цієї книги М.В. Закревський не зупинився. Працюючи у Москві помічником бібліотекаря у Публічному музеї він отримав нові можливості збирання матеріалів з історії Києва. З цього приводу дослідник зазначив у післямові:

Це нове місце сприяло подальшій обробці мого «Опису Києва». Користуючись доволі багатою бібліотекою, я мав можливість знайти декілька матеріалів та перевірити у різних дослідженнях приведені авторами посилки. В цьому ж році я був прийнятий також у члени засновників Товариства давньоруського мистецтва [9].

У 1864 р. М.В. Закревський їздив до Києва, щоб замалювати деякі його старожитності, особливо давньоруські фрески. Там він познайомився з ректором

Київського університету М.Д. Іванішевим (1811–1874) та протоієреєм Софійського собору П.Г. Лебединцевим (1820–1896). Через свого знайомого відомого вченого, одного із засновників Московського археологічного товариства О.О. Котляревського (1836–1881) М.В. Закревський звернувся до голови Московського археологічного товариства графа О.С. Уварова (1825–1884) з пропозицією надрукувати підготовлену ним книгу. Під час обговорення цієї пропозиції деякі члени Товариства запропонували вставити в назву книги слово «Древности», але М.В. Закревський відповів на це так: «Я назвал свой труд «Описанием Киева» – название с первого взгляда как будто не указывающее прямо на его «Древности»; но Киев сам по себе есть уже «Древность» [10]. О.С. Уваров не тільки прийняв повністю пропозицію М.В. Закревського, але й надав кошти для його поїздки до Санкт-Петербурга для занять у Публічній бібліотеці й Археографічній комісії. Друкування двохтомної праці М.В. Закревського «Описание Киева» розпочалося в 1866 р. і закінчилося її виходом у Москві за два роки як другого видання його книги, що вийшла у 1858 р. Зараз ця книга є раритетним виданням, відтак, вкрай важливу справу зробило Київське товариство «Купола», яке в 2005 р. на честь 200-річчя від дня народження М.В. Закревського видрукувало репринтне її відтворення у чудовій оправі [11].

Ще в передмові до першого видання своєї книги 1847 р. М.В. Закревський писав:

Киев не может состязаться в древности с Афинами, ни в огромности с Пекином; в нем антикварий не найдет развалин Пальмиры, и путешественник не увидит пирамид Египта, изумляющих своею огромностью <...> Кратко, Киев, знаменитый величием и несчастиями, есть краса в истории нашего отечества...

У передмові до другого видання він занотував:

В начале настоящего столетия было общее мнение, что в Киеве нет почти никаких древностей, что многократные опустошения и пожары все истребили, что в этом городе все новое, и для нас остались только древня места и воспоминания <...> Между тем неутомимая наука, в лице своих безкорыстных деятелей, представила по истории Киева многоважных результатов, вследствие коих древлепрестольный град наш является обильным хранителем различного рода древностей...

Пояснюючи свою відданість на протязі життя основній темі дослідження історії пам'яток Києва у післямові до другого видання він відзначив:

Но не думаю однакож, чтобы легко сыскался охотник, который, без всякой поддержки и вознаграждения, пожертвовал бы тридцатью пятью лучшими годами своей жизни для составления такого сочинения, которое не обещает никакой материальной выгоды. Это было, если угодно, фанатизм своего рода, но дело – при помощи Божией – сделано, и я от души желаю, чтобы оно принесло какую-нибудь пользу моим согражданам [12].

Два томи (частини) цього величезного за обсягом дослідження досі ніким не перевірені – 950 сторінок тексту з доповненими до нього, 13 аркушів креслень та малюнків.

У першій частині другого видання «Описания Киева» М.В. Закревський подав історію Києва, розділивши її на чотири періоди: від найдавніших часів до прийнят-

тя християнської релігії у 988 р.; від прийняття християнства у 988 р. до руйнування Києва монголами хана Батия у 1240 р.; від руйнування Києва Батисем у 1240 р. до переходу Києва до Росії 1667 р.; від 1667 р. до 1865 р. Частина друга книги М.В. Закревського присвячена детальному опису Києва від найдавніших часів до 1865 р. При цьому основні положення або об'єкти виділені в окремі 142 параграфи.

М.В. Закревський виявився достойним учнем М.Ф. Берлінського, позаяк більшість його критичних розробок стосується положень учителя. Вони зроблені на новому науковому рівні з урахуванням усіх відомих авторів публікацій джерел і розробок різних авторів з історії Києва протягом майже всього XIX ст. У книзі багато місця займає також критика окремих висновків М.М. Карамзіна, І.І. Фундукля, Л.І. Похилевича, М.О. Максимовича й інших дослідників київської історії. Критика М.В. Закревського стосується не тільки хронологічних чи інших питань, але й – насамперед – історичної топографії й локалізації стародавніх об'єктів до сучасної авторів київської топографії.

Під час написання своєї праці М.В.Закревський у методологічному плані намагався підкорятися таким правилам:

1. Не видавати вымыслов за события и не подкреплять их фальшивыми цитатами из других авторов, как это встречается иногда. Для знатока легко открыть подлог.
2. Всякое сведение, заимствованное из истории, означать ссылкой. В случае несостоятельности факта, сочинитель остается в стороне. Некоторые писатели, пользуясь чужими мыслями и даже словами, избегают указаний на источники, выдавая все это за свое. Ясное доказательство ограниченности ума и развитости самолюбия.
3. О всяком содействии и помощи упоминать с благодарностью и тем воздать всякому свое; и 4. Всякое благомеренное указание на недостатки моего труда принимать с сердечной признательностью. От этого дело может только выиграть [13].

М.В. Закревський, окрім гострого аналітичного мислення, мав особливу пристрасть до картографії та історичної топографії, вмів досить гарно малювати та креслити. В роботі над ілюстраціями своїх книг йому згодився накопичений досвід малювання стародавніх предметів для свого вчителя М.Ф. Берлінського під час навчання у Київській Вищій гімназії, робота помічником губернського архітектора в Житомирі, коротке навчання у рисувальному й архітектурному класах Петербурзької академії мистецтв. Йому вдалося зібрати всі мапи Києва, відомі на той час. Знання картографічних джерел допомагало авторові аналізувати історичні матеріали, більш критично підійти до думок різних дослідників з того чи іншого питання. Стиль обґрунтування М.В. Закревським своїх нових гіпотез яскраво помітний в описі розташування «Замкової гори» – «Киселівки», «Здихальниці», «Андріївського узвозу», «Копирева кінця» та монастиря Симеона. Дослідник не погодився з думкою М.Ф. Берлінського, яку повністю сприйняв М.О. Максимович, про те, що Андріївська гора і Замкова гора були окремими об'єктами і за Київської Русі. Він висунув гіпотезу про те, що ці природні об'єкти у давнину складали один масив, який фігурує під назвою «Здихальниці», а Андріївський узвіз, що їх розділяє, є результатом людської діяль-

ності кінця XVII ст. Для того, щоб це довести М.В. Закревський зробив математичні підрахунки всіх площ, які займали мешканці укріплення на Замковій горі й дійшов висновку, що польський замок не міг розміщатися тільки на сучасній йому площі Киселівки, – до його території входила і Андріївська гора [14].

У своїх доповненнях до основного змісту книги М.В. Закревський у якості додатків умістив списки всіх київських митрополитів, правителів міста Києва (намісники, воєводи, генерал-губернатори, коменданти, війти), литовських князів і польських королів, літописних джерел й основних досліджень; але дуже жалкував, що не зміг додати ще цілу низку статей, що стосувалися Магдебурзького права, вплив польського громадянського права на устрій Києва, 338 актів з історії міста, матеріалів про уніатських митрополитів у Києві тощо [15].

За свою двохтомне «Описание Киева» М.В. Закревський був удостоєний Уварівської премії Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук.

М.В. Закревський виявився не тільки енциклопедичним істориком Києва, але й визначним етнографом, що все своє життя збирав українські пісні, думи, приказки тощо. В 1860–1861 роках він у Москві опублікував збірник «Старосветский бандуриста» (кн. 1–3), в якому було вміщено 190 українських пісень, дум, 3878 прислів'їв, приказок і словник українських ідіом, що складав 11127 слів [16].

У післямові до своєї енциклопедичної книги «Описание Киева» М.В. Закревський висловив свої мрії про те, що йому хотілося б повернутися до Києва.

Приближаясь к старости и подвергаясь более и более немощам, желал бы и опять переселиться на свое старое пепелище близ могил моих предков. Здесь увидел я свет Божий и здесь желал бы закрыть глаза мои на веки. Довольно мыкался я на своем веку, но родина всегда тянула к себе. Необъяснимое и непобедимое чувство! <...> Киевлянин Н[иколай] З[акревский] [17].

Але цьому останньому бажанню М.В. Закревського не судилося збутися. Його поховали там, де він помер – у Москві. Так закінчилося життя одного з найталановитіших учнів «першого історика і археолога Києва» М.Ф. Берлінського – Миколи Васильовича Закревського, який створив одну з фундаментальних праць з історії Києва, справжню енциклопедію київських пам'яток.

Джерела та література

1. *Закревський Н.* Очерк истории города Киева. – Ревель, 1836.
2. *Закревский Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т. 1–2.
3. *Шулькевич М.М., Дмитренко Т.Д.* Киев (Архитектурно-исторический очерк). – К.: «Будівельник», 1978. – С. 40–41; *История Киева. Том первый.* – К., 1982. – С. 59, 227; Київ: історичний огляд (карти, ілюстрації, документи). – К., 1982. – С. 18–19, 39; *Іванцов І.О.* Стародавній Київ. – К.: «Фенікс», 2003. – С. 74.
4. *Эварницкий Д.И.* К биографии малороссийского этнографа Н.В. Закревского (1805–1871) // Исторический вестник. – 1911. – Т. 124. – С. 121–136; *Ковалинский В.* Юбилей Николая Закревского // Купола. – 1905. – № 2. – С. 6–11; *Федорова*

- Л.Д. Закревський Микола Васильович* // Енциклопедія історії України. – К., 2005. – Т. 3. – С. 225–226.
5. *Берлінський М.* Краткое описание Киева. – СПб., 1820.
  6. *Берлінський М.Ф.* Історія міста Києва / Підг. тексту до друку, вступ. ст., комент. М.Ю. Брайчевського / АН УРСР, Археограф. комісія., Інститут археол., Ін-т історії. – К.: «Наукова думка», 1991. – 320 с.
  7. *Закревський Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т. 2. – С. 926.
  8. *Закревський Н.* Летопись и описание города Киева. – М., 1858. – Ч. 1–2.
  9. *Закревський Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т. 2. – С. 927.
  10. Там само. – С. 927.
  11. *Закревський Н.* Описание Киева / Репринт. вид. – К.: Київське товариство «Купола», 2005.
  12. *Закревський Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т. 2. – С. 928.
  13. *Закревський Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т.1. – С. IV.
  14. Там само. – С. 368, 379.
  15. *Закревський Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т. 2. – С. 928.
  16. *Закревський Н.* Старосветский бандуриста. – М., 1861. – Кн. 1–3.
  17. *Закревський Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т. 2. – С. 928.

***Погорлий В.Н.* Н.В. Закревский – автор первой энциклопедии памятников истории Киева**

В статье изложена жизненная и научная биография выдающегося украинского историка и этнографа Н.В. Закревского, который в 1868 г. издал книгу «Описание Киева», представлявшую энциклопедию памятников истории Киева. Н.В. Закревский был не только учеником Киевской гимназии, в которой преподавал «первый историк и археолог Киева» М.Ф. Берлинский, но и продолжателем его научного исследования истории Киева. Н.В. Закревский занимался также собиранием украинских песен, дум, пословиц.

Ключевые слова: Н.В. Закревский, М.Ф. Берлинский, памятники истории, топография, Киевская высшая гимназия, учитель, исследователь, книга, Киев, Москва, Санкт-Петербург.

***Pohoriliy V.N.* N.V. Zakrevskiy – the author of the first encyclopedia of Kyiv monuments of history**

The article contains materials on lifelong and scientific biography of an outstanding Ukrainian historian and ethnographer N.V. Zakrevskiy who published his book «Description of Kyiv» in 1868. The book was an encyclopedia of Kyiv monuments of history. Not only N.V. Zakrevskiy was a student of the First Kyiv Gymnasium where «first Kyiv historian and archaeologist» M.F. Berlinskiy lectured, but also Berlinskiy's successor of his scientific research of Kyiv history. N.V. Zakrevskiy also worked on collecting Ukrainian songs, ballads, proverbs.

Key words: N.V. Zakrevskiy, M.F. Berlinskiy, monuments of history, topography, Kyiv Higher Gymnasium, teacher, researcher, book, Kyiv, Moscow, Saint-Petersburg.